

כל-כך ומצלצל כל-כך. שלום-עליכם היה מט לא שחוק פיו בעולם הזה, שכולו גלות ויסורים ופורעניות וצרות. לשחוקו היה כח אלמנטרי. בשעה שהננו קוראים את דבריו, השחוק מת פרץ מפנינו בקול גדול ואדיר, וזהו האות, כי חומר השחוק שלו היה רב וחזק והיה לו כח חזק ורב, כח יסודי. שלום-עליכם איננו רק לועג לקיים מנוחכים ידועים שבטבע היהודי וצחק להעויות מנוחכות ידועות של היהודי, אלא דומה כאלו מוצא את היהודי כולו מנוחך. ולא רק היהודי הוא מנוחך בעיניו, אלא כל מה שהוא רואה הוא רואה אותו מלא נחוך וצחוק. כי הצחוק זהו הגדיום האמנותי של שלום-עליכם: זהו הכח הפלאי, העומד בינו ובין נבוריו כמבונך ומקשר. על ידו הוא בא במגע עמהם וביחס של קורבה אליהם. האנשים מובנים לו ונכנסים אל תחום השנתו, עד כמה שהם נראים לו מנוחכים.

לשלום-עליכם לא היה כלום מרוח הכבדות, המלצה את סופרינו. איזו ילדות נצחית היתה ממלאה את קרביו ומקיפה את כל ישותו. רק שמוץ ובדום, רק לא העמדת פנים כהים ועצובים. כל אשר מסביב לו היה צריך להיות מגרה את עצבי השחוק. השחוק לא היה רשאי להיות פוסק ממנו. אדרבה, כל מה שהדבר היה קשה מצד עצמו וכבר מצד עצמו, היה השחוק צריך לפעפע אותו, לעשותו נפוח יותר וקל יותר. גם הנזרות היו חר קשות ואימות והצרות היו חר רעות ומרות היו לו למעיין בלתי-פוסק של בדיחות-הדעת. אנשיו נרדפים תמיד מהפוליציה והגורל, נמלטים תמיד, נורדים תמיד, באים מן הפחת אל הפח ומגלות אחת אל חברתה, וכל זה מלא בדיחה ושחוק כמשתה קרנולי. גם הענין הקריוזי-ביותר ומציאותי-ביותר נעשה על-ידו קל כל-כך ומקבל על-ידו צורה דמיונית כל-כך. אפילו הפונרום כשהוא לעצמו יש לו בעיניו צד מברח והוא יודע לספר לנו אותו המעשה ביהודי כתרילבקה, שברחו מאימת הפונרום, שהיה נכון, לפי דעתם, לבוא עליהם על-ידי שני האנשים מבני „אימות העולם“, שדרו בעירה, והם: חקרור „שבת-גוי“ והפכה בעלת האבעבועות, שהיתה משמשת יהודי העירה גם בימות-החול. באיזה התול ובדיחות הדעת הוא מספר לנו שם, איך היהודים האלה בצאתם לכשריבקה הסמוכה, פגשו באמצע הדרך ביהודי כשריבקה, ההולכים לכתרילבקה,

פ. לחובר.

שלום-עליכם.

למלאת שנה למותו.

עברה שנה כיום שמת שלום-עליכם, מיום שהלך למנוחות ועזב אותנו לאנחות. הפעם אין זאת מליצה, רק דבר אמת לאמתו. כי עם מותו של שלום-עליכם נדם סקרבנו צליל השחוק, השחוק החי, הרחב והחפשי. אמנם רגילים לדבר על שלום-עליכם כעל מי ששחק מתוך דמעות ובוכה על הקומדיה של חיי הגלות שלנו; רואים אותו כנכדו של מנדלי מו"ם. אולם שלום-עליכם היה יותר מזה; הוא היה יותר מנכד. הוא לא היה רק תולדה, כי אם אב, אבי-אבות הצחוק העברי. כי לא רק זה הוא גדלו ואמתו של שלום-עליכם, ששחרר אותנו על-ידי צחוקו הנפלא והמלא מהגטל הרב של חיי גלות ומכובד-הראש הגדול שלהם, כי אם זה, ששחרר גם את הצחוק בעצמו מהמשא של גלות ומהסריוזיות הגלותית. שחוקו של שלום-עליכם הוא אוני השחוק היחיד בינינו, שאיננו שחוק ועוד איזה דבר, כי אם שחוק, רק שחוק. לא שחוק שאינו ענין לכאן ונתון לענין אחר ותכלית אחרת, כי אם שחוק שהוא ענין לעצמו ותכלית לעצמו.

השחוק של שלום-עליכם הוא מפני זה גדול כל-כך, מלא

ויהודי שתי העירות שבו בבושת-פנים בדרך שבאו בה. יש שנדמה לנו, כי שלום-עליכם מחבב את הצרות, כי הן גורמות לו איזה תענוג; את התענוג של הפיכת חמר מאוס לזהב טהור, של שימת חשך לאור, של בריאת יש אחד מי ששני, שהוא הפכו מסש. יש בזה מתענוגו של היוצר האמתי, המפיר, ככיכול, את עצותיו של אלהים בעצמו. שלום-עליכם דומה בזה אל גבורו „מוטיל בנו של פיסה החון“ (בספורו הנפלא, הנקרא בשם זה). מוטיל גדל בבית מלא עניות וצרות, חשך ודחק, אבל יודע הוא לעשות עושר מעניות זו ואת הדחק, החשך והצרות הוא הופך לרוחה, לחיים מלאים אורה וחרוה. הנה האב חולה מחלה אנושה, והרופא, בעל כרס עם שפם שחור ועינים צוחקות, בא לבקרו, ינפתח על-ידי זה לנער מקור של חרוה ובריחות; מיכר-הספרים בא לקחת את הספרים האחרונים, שנשארו בבית אביו, והוא שמח על החליפות והתמורות, שהיו בבית; הנגר בא לקחת את שארית הרהיטים של הבית — את המזנון הרחב — והוא שמח על הרעש והשאון, שקם בבית. מוטיל חי חיים „נעימים“ כאלה, עד שנעשה ליתום. אז הוא קורא לעצמו: „מה טוב לי, אני יתום“. הלא מעתה הוא פטור מן ה„חדר“, משתעשע את החתול, רוחץ בנהר ושולה משם דגים בכתנתו. אמנם הוא מקבל בשכר זה סטירות-לחי מאחיו, אבל הלא הכל נדים או ליתום הקפה, והוא קורא שוב: הנה מה טוב לי, אני יתום.

הזי פל צמא לכו לקבם —

מה-קר וטוב המשקה!

ישקה אב גם בן זבת

ונם לנשים אשקה!...

מוטיל זה גם אינו מצטער הרבה, כשפסקה הפרנסה הזאת אחר-כך בעטיו. מעתה געשה אליהו לבעל-תעשייה של דיו. גם העבודה הזאת מוטלת על מוטיל, אבל מוטיל נהנה מזה הנאח משנה: הוא נהנה בשעת מלאכה, שנראית בעיניו מכדחת ביותר ומנוחה ביותר, ועם בטול מלאכה, בשעה ששופכים את כל הדי אל הביב (מפני שאין קונים לו) ומישחירים בו את כל הכתלים והגדרות. אליהו געשה אחר-כך על-פי ספרו למגרש עכברים ומוטיל עוזר על ידו. מוטיל נהנה שוב מעסק זה, הסלא נפלאות וסודות, והוא מפריח אותו. אולם בסוף הוא גם משחית אותו. הנה נשאר לברו בבית והוא רוכב על-גבי השק, שבו מונחים הסמטנים השונים, כמו שרוכבים על גבי סוס, ופתאם פקעה והסבלנות של השק והסמטנים נשפכו לארץ. מוטיל התחיל לזודר וכל מי שנכנס לבית מזודר אחריו, עד שכל הרחוב מזודר. העסק נתקלקל על-ידי זה, אבל זה נרם למוטיל תענוג מיוחד, לראות במחזה של בדיחות, איך כל הרחוב מתעורר ומזודר.

אחר-כך מתחלת פרשת הנסיעה של מוטיל. כל המשפחה נוסעת לאמריקה, החבורה עוזרת מהעירה הקטנה לברודי, מברודי ללבוב, מלבוב לקראקא, מקראקא לווניא, מווניא לאנרטרופן, מאנטוורפן ללונדון, ומלונדון — השם יודע לאן. בכל המקומות האלה עוברים על מוטיל והאנשים שהוא נוסע בחברתם מאורעות שונים. שכל אחד גרוע מחברו, גורא ומדפא יותר מחברו, אבל כל אלה

בתולדות-חיו של מוטיל הננו מוצאים את הרגעים היותר עצבים של החיים העבריים הנוראים. אחיו של מוטיל, אליהו, אחרי ש,נפל לבור של שומן, כלומר, נשא לאשה את בתו של אופה אחד, שהוא סמוך מעתה על שלחנו, הנה לא עברה עוד שנה לנשואיו והשומן כבר אול ונשאר רק הבור. הוא שב לבית-אמו, האלמנה העניה, בלי כסף ומזונות וגם בלי בגדים, כי את הכל לקחו ממנו הנושים של חותנו. הוא מביא אתו רק את גופו ומה שעל גופו, וגם את אשתו, שהיא כגופו. האם, תחת להתפרנס על-ידו, מפרנסת עתה אותו ואת אשתו. העניות בבית האלמנה נעשתה מעתה גדולה ונוראה. אולם אליהו, הקורא בעתונים ומעין בספרים, מצא מהר עצה נכונה לגרש את העניות ולפרנס ברנחה את כל בני הבית: הוא קנה לו ספר, המלמד מאה מלאכות על

ארעהים רק את נימי הצחוק של מוטיל ואין קץ לכדיחית-הדעת שלו, ואין פה בספור זה מן השחוק שלפני התליה, כמו שאין לראות כמעט כלום משחוק כזה בשלום-עליכם. אין בשחוק זה כל טעם של מרירות, איננו חד וחריף כלל ואף טפה קטנה של מרה אינה תלויה בראשו. טבעי הוא, אלמנטרי וכמו מוכן מאליו. מה יש פה להתעצב על נדודי הגו והרוח הרבים, אם הם עושים את האדם חפשי יותר, בלתי מחובר למקום ידוע וענין ידוע, ומביאים עליו חליפות ותמורות? למה על מוטיל להתיאש, כשהוטל עליו להחליף מלאכה במלאכה ולהטיר ארץ בארץ, אם כשמביטים אל כל זה מצד אחר, הרי יש לכל דבר ודבר תענוגו המיוחד ושחוקו המיוחד? כל פרשת הנסיעה הזאת והנדודים הללו הרי נראים לו כעין נסיעה של תענוג.

אהבת החלוף והתמורה מוטבעת בטבעו של מוטיל, כמו שהיא מיוסדת ביסודם של יתר הנבורים אשר לשלום-עליכם. כמו ששלום-עליכם אוהב להפוך את החושך לאור ואת הצרות הוא מחליף בכדיחות, כן אוהבים נבוריו פולם את המהפכות ואת החלופים. דומה, שאינם קשורים אל כל דבר וענין ונשאים תמיד ביעף. הם כאלו שוחקים למציאות ומתרוטטים עליה. רגיל הוא שלום-עליכם לספר על נבוריו, כי חולטים הם, שהם נשאים באויר ועפים. ואף ההליכה של האנשים האלה היא לרוב רק העופה. אדם עף לו מקיוב לאודיסה, מאודיסה לוורשה, מוורשה לפטרכורג; הוא עף ביחד עם תעופת הרוח ורודף אחרי איזה רוח. והנדידה ממקום למקום והחלוף של מלאכה במלאכה, מסחר במסחר אין לאנשים האלה מקרה, דבר-ארעי, אלא קבע. זה קבוע ברוחם. מספוריו הראשונים (סמפניו ויוליו סולוביי) עד האחרונים יש לשלום-עליכם תמיד דבר עם כוכבים תועים. הנדידה כאלו מונחת בעומק טבעם של אנשיו והם נכונים תמיד לקחת בידם את מקל-הנדודים. כמעט שהם מוצאים עונג בנדידה ובחלוף מלאכה במלאכה.

יש בזה מן הצעירות הבלתי-פוסקת, שאינה קשורה עדיין אל המציאות בקשרים לא-נתקים וככל שעה היא נכונה להתרוטט עליה ולברום הימנה. אכן מקור רב של צעירות ושל רעננות הננו רואים בשלום-עליכם. אוהב אוהב האיש את שמחת החיים ואת רעננות החיים

(סוף יבוא).

אהבת החלוף והתמורה מוטבעת בטבעו של מוטיל, כמו שהיא מיוסדת ביסודם של יתר הנבורים אשר לשלום-עליכם. כמו ששלום-עליכם אוהב להפוך את החושך לאור ואת הצרות הוא מחליף בכדיחות, כן אוהבים נבוריו פולם את המהפכות ואת החלופים. דומה, שאינם קשורים אל כל דבר וענין ונשאים תמיד ביעף. הם כאלו שוחקים למציאות ומתרוטטים עליה. רגיל הוא שלום-עליכם לספר על נבוריו, כי חולטים הם, שהם נשאים באויר ועפים. ואף ההליכה של האנשים האלה היא לרוב רק העופה. אדם עף לו מקיוב לאודיסה, מאודיסה לוורשה, מוורשה לפטרכורג; הוא עף ביחד עם תעופת הרוח ורודף אחרי איזה רוח. והנדידה ממקום למקום והחלוף של מלאכה במלאכה, מסחר במסחר אין לאנשים האלה מקרה, דבר-ארעי, אלא קבע. זה קבוע ברוחם. מספוריו הראשונים (סמפניו ויוליו סולוביי) עד האחרונים יש לשלום-עליכם תמיד דבר עם כוכבים תועים. הנדידה כאלו מונחת בעומק טבעם של אנשיו והם נכונים תמיד לקחת בידם את מקל-הנדודים. כמעט שהם מוצאים עונג בנדידה ובחלוף מלאכה במלאכה.

המיד בשם אמה: אל תאמין בכספך עד יום מנותך; יהא חלקי עם מי שהמומנים בידו".

חיש אמנותי גדול ש לראות בשלום-עליכם בזה, שהקים לנו את סנח-פנשה העברי בצביון אשה. אם האשה בכלל נתונה יותר אל החיים וקישורה יותר בחיים; אם בכלל אין לאשה מנבורת הההרוממות של האיש ומכח דמיונו היוצר של האיש—הנה האשה העבריה היתה מעולם בגיטו העברי לסמל של המעשיות הקרובה והחיים הקרובים. היא לא שלחה מעולם את ידה אל עץ-הרעת העברי, אל הספרות העברית הנדולה, החולמת חלומות-רוח גדולים, רק אכלה המיד מעץ-החיים של הגיטו וגם נטעה אותו, כנשאה על שכמה את פרנסת הבית ותפיסת הבית, האשה הזאת צריכה לשמש סמל לשכל המעשי של העברי.

מנחם-מנדיל ושיינה-שיינדיל הם שני ההפכים שכנושא היהודי. בהם צייר לנו שלום-עליכם את שני הצדדים של האופי שלו, של היהודי, שהוא מצד אחד מלא אמונה בעתיד גדול ונעלם ומהצד השני חושף ואוכל את הפרוסות הקטנות מעל שלחן ההוה; מצד אחד אמונה רמה ומהצד השני שכל מעשי קטן; מצד אחד הוא רוכב שחקים וכל מרחבי עולם צרים לו, להקך-נפשו ולחלומותיו, ומהצד השני יש בטבעו מן העקנות והנקרנות, ועגור בידים טוב לו טנשר בשמים. מנחם-מנדיל ושיינה-שיינדיל הם זוג אחד, עשויים זה לעומת זה וממלאים זה את זה. לשניהם ביחד קרא שם אחד, זה הנקרא בשם יהודי.

ביצירה האמנותית הנעלה, מנחם-מנדיל יש לשלום-עליכם בעיקר דבר עם צדדים מפשטים של האופי היהודי. בספר החשוב הזה נתן לפנינו שלום-עליכם את האדיאה של היהודי, את רוחו ורוחניותו, את הסטרא דשמאלא שלו כמו את הסטרא דימינא. הוא גלם בשני הטפוסים הראשיים שבספר שני צדדים ראשיים, שיש למצוא בכל יהודי ויהודי, אם כי אין יהודי אחד, שיהיה עומד כולו על צד אחד כזה. באדיאה יש דברים מחלטים, שלמים, אבל בחיים אין שלמות. פה הכל מעורב וממוזג. היהודי הרגיל יש בו לרוב גם מן הרוחניות, האויריות והראג'ה לימים רחוקים אשר למנחם-מנדיל, כמו שיש בו הרכה מן המעשיות, הגופניות וצרת הקבט של שיינה-שיינדיל. יהודי רגיל כזה נתן לנו שלום-עליכם ב,טביה החולב" שלו.

ב,טביה החולב" הננו רואים תאור אמנותי רחב של היהודי הפשוט, שאיננו לא רוח כלבד ולא חמר כלבד, ולא מורכב משניהם ביחד. טביה הוא איש-מעשה יותר ממנחם-מנדיל. הוא קבוע יותר ממנו במקום ואינו מרחף כמוהו בעולם-התהוה. כל ימיו הוא יושב על מקומו, וכשהוא נודד יום-יום אל מזונו, בערב הוא שב אל מלונו. אולם גם הוא עוזב בסוף ימיו את עירו ואת ארצו ויוצא לארץ-ישראל, אם כי כבואו שמה הוא חוזר ומתנענע על ארץ-מולדתו. הוא גם אינו מאמין גדול כמנחם-מנדיל, המוצא בכל שעה ובכל מקום מיליונים. טביה איננו איש המיליונים. הוא סוחר במסחרו הקטן ומרויח את רוחו הקטנים, אבל גם הוא מחכה לגורל הגדול, שיעלה בידו, וכשמנחם-מנדיל בא ומספר לו על-דבר ניירות, אקציות וכדומה, שאפשר להתעשר בהם בן לילה, מוציא טביה את פרוטותיו, שקמץ במשך כל ימי חייו, ומוסרן למנחם-מנדיל, כדי שיעשה בהן את מיליונו, יתעשר ויעשיר גם אותו. טביה גם אינו אופטימיסטן גדול כמנחם-מנדיל ואנו רואים בו גם קצת מן השחוק מתוך דמעות, כמו שהננו מוצאים בדבריו גם קצת מן הרעל ומן החריפות החדה והמרה של בעל נפש מרה, אבל גם הוא מאמין בנסים ובהפתעות-נסיות. הספור הראשון מספורי טביה נקרא שמו, "מעשה נסים", ובראשו רשם שלום-עליכם; ספור פלאים, שסת לי טביה החולב, יהודי עני ומטופל

שלום-עליכם

למאת שנה למותו.

(סוף)

ב,מנחם מנדיל נתן לנו שלום-עליכם את הדמות הבולטת של האופטימיסטמוס היהודי, של האמינה היהודית הבלתי נפסקת, כי "קרוב יום ה' הגדול" ו.אף על פי שיתמהמה עם כל זה אחכה לו בכל יום שיבוא". אמונת הנאולה אינה רק עיקר גדול בדת היהודים, כי אם יסוד גדול, אולי היסוד היותר גדול ועיקרי באופי היהודי. היהודי הוא האיש, המצפה המיד לגאולה והמאמין המיד בגאולה. אמנם, מנחם מנדיל הוא לכאורה איש המציאות, אדם הסוחר בניירות, כפרסרות, בשדכנות ובכל דבר הכא לידו, אבל, סוחר זה ברוחו הפנימי הוא מאמין נלהב ורוחני נלהב. למרות מעשיותו הרבה הוא צופה בכוכבים ורואה בעיני רוחו את הנולד מרם שיועד, את הַגֵּלַח מרם שיריח. גם הוא אינו קשור כלל אל המציאות ומצפה תמיד לזה, ש"עם ענני שמיא אָתָה" — לגורל הגדול או לאיזה נס אחר, שיגאל אותו ממצבו. הדבר אף אינו נראה בעיניו כנס, כי טבעי לו הדבר וקרוב אליו הדבר, שהעולם כחמד נבנה...

מנחם מנדיל זהו הגבור הראשי בספוריו של שלום-עליכם, מפני שבו בולטים שני הקוים הראשיים, העיקריים והיסודיים, אשר כספורים האלה: אהבת הנרודים, החליפות והתמורות, שמחת החיים ואמונה בחיים.

לעומת ה"גבור" הזה, שהוא גבור אמתי, סין דון-קישוט יהודי, הציג לפנינו שלום-עליכם באותו הספור טפוס שני, המראה לנו צד אחר, את הצד שכננר של האופי היהודי: את חושו המעשי של היהודי, את רדיפתו אחר חיי שעה, אחרי איזה גֵּלַח קטן. את הטפוס הזה נתן לנו בדמותה של שיינה-שיינדיל, אשתו של מנחם-מנדיל. רואים אנו פה מעין סנח-פנשה עברי, העשוי להיות עור כנגדו של דון-קישוט העברי. כמו שמנחם-מנדיל הוא איש-העתיד, מין חוזה-כוכבים ורואה בעבים, כן קשורה שיינה-שיינדיל אל ההוה; כל-כמה שהוא רוחני-אוירי, כן נתונה היא אל האדמה וחיי האדמה; כמו שמנחם-מנדיל אוהב את החליפות והתמורות ואת נרודי הגו והרוח, כן נטועה שיינה-שיינדיל על מקומה בכתרילבקה העיר כמו במסמרים, עד שנדמה, כי כל הרוחות שבעולם לא יזו אותה ממקומה. ובנידון זה סנח-פנשה של שלום-עליכם, בדמותה של שיינה-שיינדיל, הוא קיצוני הרבה יותר מסנח-פנשה של סרוואנטס; סנח-פנשה של סרוואנטס מלווה את דון-קישוט בנסיעותיו המסוכנות, כשהוא מביח לו למשחו אחר-כך למלך, אחרי שוכבש לו ארצות ואיים, אולם סנח-פנשה של שלום-עליכם אינו מלווה את מנחם-מנדיל אף צעד אחד בנסיעותיו האויריות. שיינה-שיינדיל יודעת רק אחת: מה שיש בידך קח, והשאר אינו שוה כלום. והיינו דאמרה

שאינו פנטסטי כל-כך. שם אין השחוק מונח כל-כך בטבע המציר כמו שהוא נמצא בטבע המציר. מביה כשהוא לעצמו עם כל ספוריו, עסקיו ומסחריו לא היה מעורר כל-כך את נימי השחוק שלנו, אלמלא היה שלום-עליכם מוסיף לו הענייה משונה, דבר החוזר וניערור בו ועושה אותו למקור של בדיחות-הרעה. ה"פסוק" ומאמר החו"ל, ששלום-עליכם נותן בפיו של מביה, שאיננו תלמיד-חכם גדול, הולך לפניו ומכשילו מדי פעם בפעם.

ביתר ספוריו של שלום-עליכם יש כאלה, הקרובים למנחם-מנדיל. שחמד השחוק נמצא ביסודם וממלא אותם כולם, ויש כאלה, הקרובים יותר למביה החולב, שבהם השחוק דבק יותר בצורה ובא להם על-ידי יוצרם. אבל בלי צחוק אי-אפשר לשדום-עליכם.

משמת שלום-עליכם פסק הצחוק מספרות ישראל.

בבנות, איך שחקה לו השעה ועל-ידי מאורע משונה, היוצא מגדר הטבע, נתעלה פהאם למעלה למעלה. מביה הוא פטליסטן, אבל פטליסטן, המאמין במקרים ומאורעות טובים לא פחות מאשר ברעים. סוף דבר: גם מביה, כמו הרבה מיתר גבוריו של שלום-עליכם, אם נסתכל בו קצת, נמצא בו חלק מנשמת מנחם-מנדיל מיורענו, כמו שנמצא בו הרבה קיום של שיינה-שיינדיל. זהו היהודי הפשוט והרגיל, החי אונ חיי יום-יום שלו. יהודי כזה הוא אידיאליסטן ומטריאליסטן גם יחד, מאמין וכופר, חולם ואיש-המעשה, נודר נצחי ומחובר בכל-זאת אל מקומו.

השחוק מלוח את כל גבוריו של שלום-עליכם. כאמור, השחוק הוא הקידיזם האמנותי שלו, העומד בינו וכין גבוריו, ועל-ידו הוא משיג אותם ובא במגע עמהם. אולם יש שחוק ויש שחוק. יש שחוק, שהוא מונח בטבע של הדבר המצויר ונמצא ביסודו של החזיון המראה, ויש שחוק, שהוא מונח בטבע המציר ונמצא ביסודו ואפיו של החזיון המראה. השחוק ממין הראשון הוא נגלה לכל ואינו צריך התאמצות יתרה, כדי לגלותו ולהראותו לנו. שחוק כזה הוא השחוק על מנחם-מנדיל ואשתו שיינה-שיינדיל. שני אלה, גם כשהם כל אחד ואחד לעצמו, הם מעוררים בנו צחוק. הקיצוניות שבהם, המניעה בכל אחד ואחד מהם עד לירי שגעון, עד לידי דמיון מתעה, מניעים את נימי הצחוק שבנו, ככל שגעון ואידיאה קפואה, המלפפת את האדם ואינה נותנת לו להתנועע באופן חפשי ולעשות באופן חפשי את זה, שצריך וראוי לעשות בכל פעם על-פי המקום והזמן (*). ביחוד מעורר בנו מנחם-מנדיל את השחוק בקיצוניותו הרוחנית, באמונתו הילדותית, שאינה יודעת כל גבול וכל גדר. המאמין והצופה למרחוק מעורר בנו תמיד צחוק על-ידי זה, שאינו מתחשב את החיים הקרובים והריאליים ואינו מסתגר אליהם, ובעוד שהוא עוסק בגדולות וכוכש גדולות, הם שמים מכשולים קטנים על דרכו והוא ניפל, אם כי הוא גלוי-עינים... ומנחם-מנדיל בודאי שהוא מעורר בנו שחוק כזה, אחרי שהוא כסוחר ואדם מעולם-המעשה, המסתובב מסביב לבירסה, לא היה צריך להיות מאמין כל כך וצופה-למרחוק כל-כך; הוא, על-פי טבע הדברים, היה צריך להיות ריאלי יותר ומעשי יותר. וכשמנחם-מנדיל זה נמצא עיד על פני שטח אחד עם שיינה-שיינדיל שלו, פלג-גופו—השכל המרנספצנדנמלי בזווג עם השכל-המעשי—הרי כל אחד משני הצדדים האלה מגלה ביותר את קיצוניותו של חברו ומבליט ביותר את יתריותו.

זהו השחוק, שאנו שוחקים על "מנחם-מנדיל", שחוק רחב, מלא, כי הוא ממלא את כל היסודות של הספור הנפלא שהוא ונשקף מכל תגיו. הוא מלפף את אילן היצירה הזאת מן השרש עד המצבות והפותרת. זהו ספר-הספרים של שלום-עליכם, כי פה הוא נשקף אלינו בכל גדלו ויכלתו האמנותית. הוא יצר פה יצירה, שיש בה בפועל כל מה שהיה בו בכח: האהבה הגדולה לפנטסטיים ולדמיונות ולפריחה באויר ביחד את השקפה ריאלית וראייה ריאלית, שרק על-ידי הזרונותן של שתי אלה ביחד, התנגשותם והתמזגותם יחד, נולדת היצירה הקומית האמתית מעין דון קישוט. רק הריאליסטן האמתי רואה את כל הקומיסטום שבפנטסטיים ודמיונות, ובלעדי אלה כמעט שאין מקום לקומיסטום כסגנון רחב. מנחם-מנדיל ושיינה-שיינדיל הם גם כשני סקלים לשני צדדים שבכשרונו של שלום-עליכם, שני צדדים, הצד הפנטסטי והצד הריאלי, שאנו רואים בכל ספוריו.

"מביה החולב" איננו קומי במדה כזו של מנחם-מנדיל, מפני

(* בפרט זה וכן בפרטים קטנים אחרים מטבע הכללי של הצחוק אני יוצא בעקבות הפילוסוף הצרפתי הנרי ברנסון בספרו "על הצחוק".